

SU

17 Haziran 2017

SU GİBİ OL, DOSTUM!

Su her şeyin başlangıcı. Thales böyle söylemiş, Bruce Lee bir dövüş felsefesine çevirmiş, Herakleitos aynı nehre iki kez girilemeyeceğini hatırlatmış, Lucretius suyun sürekli dönüşümünden bahsetmiş. Ama su aynı zamanda bir mücadele alanı; belki de en kadim olanı. Bu sohbette masanın etrafında oturanlar — bir hidrojeolog, bir su hakkı aktivisti, bir çevre hareketi öncüsü ve üç sanatçı — suya farklı yerlerden bakıyorlar ama hepsi aynı şeyi görüyor: suyun artık özgürce akmadığı bir dünya.

Bir aktivist, kendi yolculuğunu anlatırken "ben su gibiyim" diyor. Peyzaj mimarlığından su hakkı kampanyacılığına uzanan bir hayat. Yolun başında İstanbul'un derelerini, kaynaklarını keşfetmek var; ortasında şehir planlamasının suyu nasıl görünmez kıldığını anlamak; sonunda uluslararası su adaleti hareketinin içinde olmak. İstanbul'da su kesintileri yaşandığında, suyun bir hak olduğu fikri somutlaşıyor. Bolivya'da su savaşları çıkıyor, Güney Afrika'da musluklar ön ödemeli hale geliyor, İrlanda'da insanlar su faturasına karşı sokağa dökülüyor. Bu küresel bir dalga, ama Türkiye'de henüz yeterince konuşulmuyor.

Su Hakkı Kampanyası böyle doğuyor. Başlangıçta suyun temel bir insan hakkı olarak tanınması talebiyle yola çıkılıyor. BM'nin 2010'da suyu insan hakkı olarak kabul etmesi bir kazanım, ama kağıt üzerinde kalan bir kazanım. Çünkü aynı dönemde suyun metalaşması hızlanıyor, belediye suları özelleştiriliyor, şişe suyu endüstrisi katlanarak büyüyor. Ve şu soru havada asılı kalıyor:

"Suyun akma hakkı var. Biz insanların su hakkından bahsediyoruz ama suyun kendi hakkından bahsetmiyoruz. Bir dere neden özgürce akmasın?"

Su hakkı sadece insana ait bir kavram değil; suyun kendisinin de bir hakkı var. Özgürce akmak, kendi yolunu bulmak, yeraltında dolaşmak, denize ulaşmak. Onu borulara, barajlara, şişelere, kanallara hapsedtikçe, aslında kendi damarlarımızı tikiyoruz. Bolivya'nın anayasasına doğanın haklarını yazması, Ekvador'un Pacha Mama kavramı — bunlar uzak coğrafyalardan gelen sinyaller ama aynı soruya cevap arıyorlar: suya sahip olunabilir mi? İtalya'da bir referandumla su özelleştirmesi durduruldu. Yunanistan'da, İrlanda'da, her yerde insanlar suyun metalaşmasına itiraz ediyor. Ama Türkiye'de bu tartışma henüz yeterince geniş bir zemine oturmuyor. Su hakkı aktivizmi, çevre hareketinin içinde bir niş gibi kalıyor; oysa musluktan akan her damla politiktir.

VADİLER İSYANDA

Karadeniz'den bir ses yükseliyor. Arhavi'nin vadilerinde HES'lere karşı verilen mücadelenin hikâyesi, aslında bir çeviri hikâyesi. Bir yanda İstanbul'dan, Ankara'dan gelen aktivistlerin dili var — hukuk, çevresel etki değerlendirmesi, mahkeme kararları, en kesit ölçümü, can suyu oranları. Öte yanda köylünün dili var: dere, balık, fındık, çay, arı, toprak. İkisi arasında tercümanlık yapmak, belki de mücadelenin en zor kısmı. Ama bu tercümanlık tek yönlü değil; köylü kadınlar da kendi bilgilerini, bedenlerini, seslerini aktivist diline çeviriyorlar. Ve bazen en etkili çeviri bir kadının buldozer önüne yatmasıyla oluyor.

Çernobil'in radyasyonu Karadeniz'e düştüğünde, bir kuşak kanserle tanıştı. Çay yapraklarına, fındıklara, toprağa sinen görünmez zehir, yıllar sonra hastalık olarak geri döndü. Ama o deneyim başka bir şey de öğretti: çevre meselesi beden üzerinden geçer. Bir HES'in yarattığı tahribat, bir metastaz gibidir. Tek bir organ değil, bütün sistemi çökertir. Dereye borular döşendiğinde, sadece su kesilmiyor; balık gidiyor, bahçe kuruyor, arı azalıyor, fındık verimi düşüyor,

genç köyden göçüyor. Ve kadınlar buldozer önüne yatarken, sadece bir dere için değil, bütün bir yaşam biçimi için yatıyorlar.

Atmaca maskeleri takıyorlar – hem bir direniş sembolü, hem doğanın kendisi olarak konuşmanın yolu. MNG şirketi geldiğinde Havva Ana buldozerin önünde durdu. Hukuku öğrendiler, en kesit ölçümünü öğrendiler, can suyu oranlarını ezberlediler, mahkemelere gittiler. Bunlar hayat amaçları değildi; ama mücadele insanı beklemediği yerlere taşıyor. Bir süre sonra, üçüncü dördüncü panelden sonra, kendi kendine oturup "ben de araya gitsem, Oğuz Hoca gelemediğinde bunu ben anlatayım" diye düşünmeye başlıyorsunuz. Acaba köyde çay altı yerinde böyle bir şey yapılırsa?

"Bir şeyin mağduru olmak zorunda değilsin, eğer ekolojik bir mesele ile ilgili. Mağdurun global olması burada önemli. Herkesin her şeyde söz hakkına sahip olduğu gerçeğinin altını çizmek ve bunun aksi kullanımlarını reddetmek ve yok saymak lazım."

Ve Ceraltepe. HES mücadelesi verilen vadilerin en tepesinde, siyanür havuzlarının açılması planlanan yer. Kırk kilometre çapında devasa bir maden işletmesi başlarsa, HES tartışması bile masum kalacak. Çünkü siyanür yer altı sularının başlangıç noktasından yayılacak. Damardan verilen ilaç gibi, ayak parmağından beyine her yeri dolaşacak. Dere suyu aksa da akmasa da zehirlenmiş olacak. Bütün vadi, bütün havza, bütün yaşam.

"Kurtaracağımız şeyler bitiyor bu arada. O yüzden benim çok acelem var belki."

Son zamanlarda mücadelenin sokaktaki ayağı zorlaşıyor. Yalnızlaşma var. Gezi'de herkes birbirine sıcacık sarılıveriyordu; çok doğal, kendiliğinden gelişen, ortaklaşa çıkan şeyler vardı – sloganlar, kelimeler, fıkralar, küçük günlük dayanışmalar. Gezi'yi yapan da tam buydu: yıllardır hayvan mücadelesi, çevre mücadelesi, her yerde kendi başına yürütülen dirençlerin bir araya gelmesi. Gezi'yi yapan da aslında buydu: yıllardır kendi yerlerinde ayrı ayrı yürütülen mücadelelerin – hayvan hakları, çevre, kent hakkı – bir anda buluşması. Şimdi o enerji dağılmış gibi görünüyor, dikkatler dağılıyor, başka saldırılar var, ciddi bir yalnızlaşma var. Ama dönüp dolaşip tekrar bir araya gelinmiyor mu? Bu toplantıların kendisi bile bir cevap: oturup konuşmak, soluklanmak, birbirini dinlemek.

YERİN ALTINDA, YERİN ÜSTÜNDE

Bir hidrojeolog Mardin'den, Kızıltepe Ovası'ndan bahsediyor. Orada yer altı suları hızla çekiliyor. Her yıl kuyular daha derine iniyor, su tablası düşüyor. Kuraklık ve aşırı sulama bir araya geldiğinde, ovadaki tarım çöküşün eşiğine geliyor. Çiftçiler tepki olarak ticaret yollarını kesiyor – en ham haliyle bir su protestosu. Ama bu protestonun arkasında derin bir çaresizlik var: kuyu kurduğunda ne yapılacağını kimse bilmiyor.

"Su varsa yaşam var. Su yoksa yok."

Ostrom'un müşterekler teorisi burada somutlaşıyor: su, ne devletin ne piyasanın, herkesin. Ama "herkesin" demek "kimsenin sorumlu olmadığı" anlamına gelmemeli. Toplulukların kendi su kaynaklarını koruyabildiği, paylaşabildiği, sürdürebildiği özyönetim modelleri var. Sistem dinamiği modelleri de aynı şeyi gösteriyor: su çekildiğinde, önce en kırılgan olanlar etkilenir – küçük çiftçiler, hayvanlar, ağaçlar. Sonra kırılganlık halkaları genişler. En sonunda kuyular kurduğunda herkes eşitlenir – susuzlukta.

Şehirde ise bambaşka bir tablo. Sifona basıyorsunuz, düşünuzu alıyorsunuz. O su nereye gidiyor? Arıtma tesislerine, özel şirketlerin kâr amaçlı işlettiği devasa yapılara. Kanallardan çek yat çıkıyor, kamyon lastiği çıkıyor, buzdolabı çıkıyor. Ve yağmurlu günlerde, organize sanayi bölgeleri ön arıtmadan geçirmeden kimyasal sularını veriyor. Çünkü ön arıtma maliyet, yağmur ise denetimden kaçış fırsatı. Boğaz'da balık yiyoruz, o balığın hangi suda yüzdüğünü sormuyoruz.

Ama "sürdürülebilirlik" kelimesi bile sorgulanıyor. Neyi sürdürüyoruz? Bir mühendis eğitiminden geçen birinin itirafı dikkat çekici: "Bize öğretilen hep bir şey yapıyorsun, hemen çıktısı olması lazım. Ama hayat bu kadar net değil. Hem kısa vadeli düşünmemek lazım, hem de net olup bunun sonucunda bu olacak demekten ziyade, bir yola başladık, bir şey yapıyoruz."

"Su akacak, yolunu bulacak. Çok hızlı gitmemiz gerekmiyor bence."

Bir de "yerel" deyince aklımıza hep kırsal geliyor, ama bizim yerelimiz de burası — bu kent. İstanbul kent coğrafyasının sınırlarının dışına taşan bir yapısı var. Burada neler yapılabilir? Buradaki insanların dışarıyı daha iyi tanıması, dışarıdakilerin buraya gelmesi, bilginin iki yönlü akması. Görsel dil, tarih boyunca her zaman yazılı ve sözlü dilden daha kuvvetli olmuş. Sanatın, görselliğin, yaratıcı dilin toplumsal hareketlerle nasıl buluşturulacağı, nasıl genişletileceği — bunları birlikte konuşmak, birbirimizi beslemek, belki hiç burada olmayan örnekleri paylaşmak.

PARA YOKSA SU YOK

Suyu ne zaman satın almaya başladık? 1980'lerde bakkala girip "çok susadım" dediğinizde, bakkal bir bardak su verirdi. Bedava. O su şimdi bir ticari meta, bir PET şişenin içinde, bir markanın arkasında. Bu dönüşüm o kadar yavaş oldu ki fark etmedik bile. Tıpkı bakır karakızın yerini teflon yapışmaz tavanın alması gibi; tıpkı imecenin yerini bireysel tüketimin alması gibi. Kolaylık sunuldu, bedeli sorulmadı.

Bir sanatçı bu dönüşümü tersine çevirmeye çalışıyor. İstanbul'da yapılaşma için kesilen ağaçların yerini almak üzere, kendi parasıyla ağaç satın alıp dikeyiyor. Asıl meselesi ise İstanbul'un boğulmuş suları. Kapaklanan, beton altına alınan, foseptik kanalına dönüştürülen akarsular. Bu kentte seksen kadar bilinen dere var ve hiçbiri için toplu bir çalışma yapılmamış. Nereden başlıyorlar, nerede bitiyorlar, hangisi hâlâ akıyor, hangisi çoktan ölmüş. Eski İstanbul haritalarında su yolları görünüyor; yeni haritalarda iz bile yok. Bir yer altı deresi ortaya çıkarmak — bunu kim yapacak?

"Oradan akıp giden borular, foseptikler — onun yerine yaşam akabilirdi. Biz seçimimizle bu çöp medeniyetinin içerisinde onları çöp güzergâhına dönüştürdük."

Başka bir sanatçı, Kurbağalıdere'nin kıyısında "Maruz" adlı bir enstalasyon kuruyor. Dere artık akıyor, kokuyor. İnsanları o kokuya, o manzaraya maruz bırakmak istiyor. Su bize ayna tutuyor; baktığımızda kendimizi görüyoruz, ama görmek istemiyoruz. Ve bir üçüncü sanatçı, sinemanın doğasında suyun olduğunu söylüyor. İlk sinemacıların çekmek istediği şey hep su olmuş — akış, zamansızlık, hareket. "Suyun zamansızlığı ve akışkan hali, sinemanın da birazcık öyle olması — bunlar birbiriyle bağlantılı şeyler." İzleyici o akışın içinde kendi zamanını bulur. Ve belki sinema da su gibi: akar, dönüşür, kaybolur, ama iz bırakır.

Somut şeyler üzerinden gitmek gerekiyor. Ortada somut bir şey olduğunda insanlar "aa, evet, olabilir" diye gelmeye başlıyorlar. İstanbul'un seksen deresi — bu somut bir proje olabilir. Nereden başlıyorlar, nerede bitiyorlar, hangileri hâlâ yaşıyor? Eski haritalar var, su haritaları var; birisi koleksiyoncu, elinde tarihî haritalar var. Bu derelerin her biri bize ayna olacak: baktığımızda suyu göreceğiz, suyun içinde kendimizi göreceğiz.

OLGU, KAVRAM VE TULUM

Bu sohbetin en beklenmedik anı belki de peynir yapımından söz edildiği an. Birisi bir tulum peynirini anlatıyor: "Önce tülbent ile süzüyoruz peyniri. Sonra keçi derisinden tulumun içine bastıra bastıra dolduruyoruz. Ne kadar alırsa. Sonra toprağa gömüyoruz. Üç ay sonra çok nefis peynir olur." Bu bir metafor: akademisyen bir olguyu yorumlamak için yeteri kadar beklemezse, duyduklarına eğit düşer. İşte tam da bu yüzden, olguyu kavramın içine bastıra bastıra doldurmak, toprağa gömmek, olgunlaşmasını beklemek. Hem orali olmayan biri olarak bir yere gitmek, hem başka bir pratikle — sanat, akademi, aktivizm — hayatını tanımlamak ve oradan bir ilişki kurmaya çalışmak; "kafa yoğurduğumuz ve içinden çok fazla çıkamadığımız bir şeydi. O yüzden peynir, olgu, kavram ve tulum bir araya geldi bizim için."

Köylerdeki bilgi doğanın içinde gizli ve yok olmaya yüz tutmuş. Bir erati otunun kökünden çıkan iplerle kolye yapmak. Yabani çileklerin saplarıyla — kök kısmı sert, gövdeye bağlı yeri yumuşak — meyveleri dizmek ve boynuna takmak. Bir örümcek yuvasını bir saat boyunca izleyip, yavruların anneyi yediğini görmek ve bunu kuşaklar boyu aktarılan bir söze dönüştürmek: "Örümceyi almalı, bu çocuklar beni yiyecek." Bunlar belgeselden öğrenilecek şeyler değil, yaşanarak bilinen şeyler. Orada dört bin yıllık bir kültür var. Hemşinliler, Lazlar, Romayika dilini konuşan insanlar. Hepsinin suyla, toprakla, bitkilerle kurduğu ilişkiler farklı, ama hepsi aynı kökten besleniyor: doğanın içinde yaşamak, onunla birlikte üretmek, ondan öğrenmek.

Peki bu bilgiyi nasıl taşıyacağız? Bir yanda "getirmek" fikri var — sanatçıları, müzisyenleri, tiyatrocuları köylere götürmek, ekofestivaller düzenlemek. Ama öte yandan, "getirmek" yerine "birlikte üretmek" daha doğru. Gelen sanatçı, oraya bir şey vermeye değil, oradaki deneyimi tanıtmaya, onunla birlikte çalışmaya gidiyor. Köydeki değirmeni görmek, fındık toplama imecesine katılmak, akşam türkü dinlemek — bunlar turistik deneyimler değil, ortak üretimin zemini. Patikaya sahip çıkmak, değirmeni onarmak. Kuvvetli güdüler var zaten o coğrafyayla ilişki kuran insanlarda. Mesele, bu ilişkiyi tek taraflı olmaktan çıkarmak. Bir köy evi kurmuş, her şeyi kendisi yetiştiren, hiç alışveriş yapmadan yaşayan insanlar var zaten oralarda. Onlardan öğrenilecek çok şey var. "Biz oraya gideceğiz, bu anlattığım şeyleri yaşayacağız. Kısa vadede bir şey beklemeyeceğiz."

Ama köylünün aşığılanması süreci Türkiye'de o kadar uzun ki, insanlar kendi bildiklerine yabancılaşmış. Köye ait şeyler utanılacak şeylere dönüşmüş. Yeşillik, toprak, bakır tencere, imece — hepsi "geride kalmışlığın" işareti sayılmış. Şimdi ilginç bir tersine dönüş var: kentten itilen şeyler herkesin ilgisini çekmeye başlıyor.

Toprağa dokunmak, kendi yiyeceğini yetiştirmek, doğal malzemelerle yaşamak. Ama henüz nostalji olarak, bir bilgi olarak; olayın kendisi değil. Kentten itirilen şeyler şimdi herkesin "çok ilginç" dediği şeyler. Ama bir bilgi olarak enteresan, pratik olarak uzak.

Dere boyunca yürüyüp çöp toplamak denenmiş — köyün camisinde anons yapılmış, etkinlik düzenlenmiş, çocuklar katılmış, küçük bir kamyonet dolusu çöp çıkmış. Ama ertesi yıl gidildiğinde durum yine aynı. İki kere yapılmış, üçüncüde kimse gelmemiş. Çünkü köyde artık yumurta yok, çarşı merkezinden alınıyor. On beş dakikada bir araba çıkıyor, karpuzcu geliyor, meyveci geliyor, marketler köye kadar geliyor. Küresel kapitalizm dağın başında bile sizi gelip buluyor. Küçükken çöp diye bir şey yoktu; her şey dönüşürdü, kullanılırdı, yakılırdı, gübreye dönüşürdü. Şimdi her şey hazır geliyor, plastik ambalajıyla. Ve o plastik dereye gidiyor.

"Oradaki insanlar, doğadaki gelişmelere zaten tanık olup, bunlardan çıkarım yapmışlar. Onlardan söz çıkmış. Düşünebiliyor musunuz? Bunun gibi benim not aldığım o kadar çok şey var ki, biriktiriyorum."

AİT OLMAK

Üç büyük kentte yaşayıp hiçbirine ait hissedememek. İzmir, Ankara, İstanbul — her birinde ayrı pratikler var ama hiçbirine o aitlik bağı kurulamıyor. Suyla ilişki kopunca, onu koruma motivasyonunun da kaybolması. Ama köyde, doğduğun yerde, suyun doğrudan hayatı belirlemesi. Bu gerilim çözülemiyor ama adı konuyor: aitlik. "Ben küçücük bir insanım, burada yirmi milyondan fazla insan var. Yapamam. Ama köyde, orada henüz kirlenmemiş, henüz daha korunabilecek bir yer var. Ve daha elzem; doğrudan o insanların hayatını etkiliyor."

Londra'dan katılan bir ses başka bir perspektif getiriyor. Orada sineklerle, örümcek ağlarıyla, böceklerle bir arada yaşıyor. Bahçede toplu ilaçlama bile yapılmıyor; canlıların habitatını bozmak istemiyorlar. Çöp ayrıştırmazsanız çöpünüz alınmıyor. Nehir kenarları halka ait; parklar, spor alanları. "Modernite olarak daha ilerde olması gerekirken, Erzincan'daki hayatıma daha yakın bir hayat yaşıyorum." Biz temizlendikçe kirleniyoruz ve kirleniyoruz. Orada dört ayrı çöp kovası var evde; ayrıştırmazsanız çöpünüz alınmıyor. Yaptırımlar ve bilinçlendirme bir arada yürüyor. Burada ise farkındalık kampanyaları havada kalıyor, denetim yapılmıyor.

Büyük şehirler birer rol model, ister istemez. Bütün dizilerde, filmlerde, her yerde kentsel yaşam tarzı örnek gösteriliyor. Ve o kentliler çöplerini dereye attığında, köylü de aynısını yapıyor — "su onu götürür" diye düşünerek. Ama artık çöplerimiz o kadar çok ki, suyun da bir kapasitesi var. Arıtma tesislerinden yatak çıkıyor, tuvalet kapağı çıkıyor, klozet çıkıyor. Belediyelerin politika oluşturma gücü çok büyük; onlarla birlikte çalışmak bir zorunluluk.

"Bunlar metastaz. Ana hastalığın yeri neresiyse oraya odaklanmamız lazım. Nerede olduğumuz önemli değil."

Ve belki de birbuçuk'un kök metaforu — zencefil — burada anlam kazanıyor. Bir arada durma zorunluluğu olmayan, değişken, birbirinin üzerine yük bindirmeyen, ama aynı kökten çıkan buluşmalar. Ana kök olarak bu sohbetler; onlardan filizlenecek projeler, paneller, yayınlar, karşılaşmalar — zencefirin küçük kökleri gibi, kendi yollarını bulacaklar. Tıpkı suyun yolunu bulması gibi. Önemli olan karşılaşmak, tanışmak ve birlikte soluklanmak. Hemen sonuç beklemek yerine, sürece güvenmek. Kısa vadeli düşünmemek. Bir yola başladık — belki yemek yiyerek, belki

yazışarak, belki tekrar konuşarak, belki İstanbul'da, belki Karadeniz'de, belki Mardin'de bir araya gelerek. Karşılıklı bilgi ve deneyim aktarımı; hem sanat özelinde, hem bir bütün olarak. Biz belki oraya giderken zarar bile veriyoruz; biraz o taraftan bakmak lazım. Ama oraya gitmeden, oradaki insanların "bak, insanlar geliyor, bakar mısın bunlar ne kadar meraklı, ne kadar değerli bir şeymiş bu" demesi

de bir adım.

Su akacak, yolunu bulacak. Ama biz de akmasına izin vereceğiz.